

گزارش

دومین کنفرانس تاریخ روابط خارجی ایران

بررسی دستگاه دیپلماسی و دیوان سالاران سیاست خارجی

اداره مطالعات اسناد و تاریخ روابط خارجی وزارت امور خارجه

دومین کنفرانس تاریخ روابط خارجی ایران با موضوع: "بررسی دستگاه دیپلماسی و دیوان سالاران سیاست خارجی ایران" در تاریخ ۲۴ بهمن ۱۳۹۷ در مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه برگزار شد. در بخش افتتاحیه، دکتر مرتضی دامن‌پاک جامی، معاونت مطالعاتی و پژوهشی مرکز در توضیحات خود پیرامون پیشینه کنفرانس گفت: در آستانه دویستمین سالگرد تأسیس دستگاه دیپلماسی آشکار شد که سیاست خارجی برای کشور ما مسئله‌ای حیاتی و سرنوشت ساز بوده و بر زندگی و امنیت مردم و نظام‌های سیاسی تأثیر داشته است. سیاست خارجی ما ریشه‌دار است و در برخورد ما با دیگران مؤثر بوده است. غرب همیشه از ایران قدرتمند هراس داشته و ایران نیرومند برای غرب بد و ایران ضعیف برای آنها خوب بوده است.

سپس دکتر محمدکاظم سجادی‌پور رئیس مرکز اظهار داشت: حوزه تاریخ در روابط خارجی بکر و دست نخورده است. دستگاه سیاست خارجی ایران قدیمی‌ترین نهاد دولتی ایران است و در این زمینه کم‌تر کار شده است. ساختار و کارگزار هر دو در سیاست خارجی مهم است، ساختار اداری- دیوان‌سالاری و امور دیوانی مهم است و نهایتاً از طریق بوروکراسی و دیوان‌سالاری است که کار وزارت امور خارجه به سامان می‌رسد. مجموعه اسناد ما این نقش را به تصویر می‌کشد و چنین نشست‌هایی علاقه ما را به سیاست خارجی و پژوهش‌ها افزایش می‌دهد و به تولید ادبیاتی می‌انجامد که می‌تواند در جهت بهبود امور در اداره سیاست خارجی به ما کمک کند. اسناد سجلات ما در کنسولگری‌ها در زمینه دیوان‌سالاری، حافظ تاریخ شهروندی و سرزمینی ایرانیان است. همچنین اسناد تاریخی در حوزه سیاست خارجی عامل حفظ کشور و مرزهای سیاسی، رشد و توسعه تمدنی کشور است.

سپس مقالات در قالب ۴ پنل ارائه شد. در پنل نخست با عنوان: "بررسی ساختار دستگاه دیپلماسی" ۵ سخنرانی در خصوص ساختار وزارت امور خارجه اعم از الگوهای استراتژیک، زمینه‌های شکل‌گیری این وزارتخانه، سیر تحول تذکره در دوره قاجار و نیز مقررات ناظر بر این دستگاه ارائه گردید.

در پنل اول، دکتر قباد منصوربخت عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی در موضوع شکل‌گیری نهاد وزارت امور خارجه ایران گفت: در همان مراحل اولیه ورود به دوره جدید در رویارویی با دنیا درکی که پدید می‌آید، بر اساس عناصر پراکنده است. دوره اول: در پایان جنگ‌های ایران و روس باید معاهداتی منعقد می‌شد. دوره دوم: دوران امیرکبیر که شامل برخورد از موضع فعال و تأثیرگذار بر منافع ملی ایران در خارج است. دوره سوم: اشخاص به صورت فردی عمل می‌کنند. دوران چهارم: مشروطیت که دوران نهادسازی و اما ناقص است.

رضا سرحدی دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد در موضوع "الگوهای استراتژیک نهاد وزارت امور خارجه و منافع ملی ایران" چنین گفت: سیاست خارجی گذرگاهی برای کسب منافع ملی است و برجسته‌ترین نهاد در این حوزه وزارت امور خارجه است که تاریخچه آن را می‌توان به دو مرحله تقسیم کرد: جنگ‌های ایران و روس که لزوم دستگاه سیاست خارجی مشهود بود، سپس از تاریخ ۱۲۳۶ق. که موقع انجام مراحل کاری و اجرایی است. دوران نهادگرایی وزارت امور خارجه به دو مرحله بی‌طرفی در جنگ جهانی اول و دوم در دوران قاجار و دوران پهلوی تقسیم می‌شود. اعلام بی‌طرفی در جنگ جهانی اول، گرچه شکست خورد، اما با حضور وزارت امور خارجه و انعقاد قراردادهای دیپلماتیک، اشغالگران را وادار کرد که ایران را ترک کنند.

دکتر غلامحسین نظامی، رئیس سابق اداره اسناد و کتابخانه ملی بوشهر در زمینه چگونگی شکل‌گیری و ساختار آرشیو وزارت امور خارجه گفت: لازمه قدرت در دوران کهن امپراتوری ایران، تشکیلات اداری مستقر با وظایف مشخص بود. در دوران صفویه تحولی در روند اجرایی روابط خارجی روی داد و نهادهای مهمان‌داری و مجلس‌نویس در این دوران راه‌اندازی شد. دوران قاجار دوره تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مقامات بود و در آن دوران، وزارت امور خارجه یکی از نهادهای اصلی شمرده می‌شد و

منصب منشی‌الممالکی با مسئولیت نگارش اسناد خارجی ابداع گردید. در دوران پهلوی، سیستم بایگانی نظام بستر اداری آرشیو ملی قرار گرفت.

صبح خسروی‌زاده، دانش‌آموخته دکتری تاریخ ایران اسلامی در زمینه "سیر تحول قانون تذکره در دوره قاجار" گفت: تأثیر وزارت امور خارجه در دوران قاجار قابل توجه است و مناسبات سنتی به مناسبات رسمی تبدیل شد. در این دوره، قانون تذکره برقرار شد که شامل برگه‌های عبور به عنوان معرفی‌نامه است و روسیه بیشتر از سایر کشورها حتی در معاهدات بر تذکره تحت عناوین اسناد هویتی، اسناد راهنما و موافقتنامه‌های بین‌المللی تأکید داشته است. قانون تذکره در سال ۱۳۱۷ق. در مدرسه علوم سیاسی تدریس و پیگیری می‌شد.

محسن چیت‌ساز، رئیس اداره مطالعات اسناد و تاریخ روابط خارجی با موضوع "مقررات ناظر بر دستگاه سیاست خارجی ایران و سیر تحول آن"، قواعد و مقررات ناظر بر این نهاد را از بدو تأسیس تاکنون در قالب شرح وظایف دستگاه، آیین‌نامه‌ها، نظام‌نامه اساسی، اساسنامه و مقررات تشکیلاتی، استخدامی و انضباطی به طور خلاصه برشمرد و اهم تحولات در این مقررات را از سال ۱۲۶۱ تا سال ۱۳۶۴ش. تشریح کرد و نتیجه گرفت که اسناد مذکور، حاکی از تطبیق نسبی این وزارتخانه با تحولات دوران خود بوده است. همچنین مفاد اسناد مختلف قانونی وزارت امور خارجه نشان می‌دهد که با توجه به حساسیت‌های حاکم بر شرح وظائف دستگاه، مسأله‌گزینش و آموزش نیروی انسانی کارآمد برای این نهاد از بدو تأسیس تاکنون اهمیت خاص داشته است.

سپس در دومین پنل این مراسم، با موضوع: "سیاست خارجی و نهاد دیپلماسی در دوران بعد از انقلاب اسلامی" چهار سخنرانی ارائه گردید. ابتدا دکتر رسول موسوی، مدیرکل آسیای غربی و مدیرکل اسبق دفتر مطالعات، خلاصه‌ای از روند شکل‌گیری و تحول در دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی ارائه کرد و گفت: افزایش چشمگیر میزان انتشارات دفتر در ۱۰ سال گذشته، چاپ مستمر بولتن "رویدادها و تحلیل‌ها" و فصلنامه‌های "سیاست خارجی"، "آسیای میانه و قفقاز" و "تاریخ روابط خارجی" نشان‌دهنده رشد و تحول مرکز بوده است. همچنین دفتر حداقل در موضوعات شکل‌گیری روابط با چین در دوره پس از انقلاب، مذاکرات قطعنامه ۵۹۸، شکل‌گیری

سیاست خارجی کشور در دوران پسا شوروی، زمینه‌سازی ایده گفت‌وگوی تمدن‌ها، دیپلماسی شبکه‌سازی و مسیر دو و کمیته فرهنگی بازسازی افغانستان نقش مؤثر و گاه کلیدی داشته است.

دکتر محمدرضا دهشیری عضو هیئت علمی دانشکده روابط بین‌الملل در سخنانی با عنوان: "از مدرسه سیاسی تا دانشکده روابط بین‌الملل" گفت: شکست ایران در جنگ با روسیه و انعقاد موافقت‌نامه‌های گلستان و ترکمنچای موجب شد تا زمامداران ایران بر ضرورت بهره‌گیری از اشخاص ورزیده در زمینه نگارش و تدوین چنین معاهدات رسمی حقوقی بیاندیشند و تأسیس مدرسه سیاسی نیز در همین راستا صورت گرفت. تحولات مدرسه تخصصی را می‌توان در سه دوره تقسیم کرد: سال ۱۳۰۵ش. که از وزارت امور خارجه جدا شد و به وزارت معارف پیوست؛ سال ۱۳۰۴ش. که وزارت عدلیه، مدرسه حقوق را تأسیس کرد و سال ۱۳۰۶ش. که به مدرسه حقوق و علوم سیاسی تبدیل شد. در سال ۱۳۶۲ش. طرح تأسیس دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه به تصویب رسید و در سال ۱۳۶۶ش. با حضور کادر متخصص انقلابی به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی رسید. در حال حاضر دوره‌های کارورزی، دوره فشرده آشنایی با ایران معاصر، آموزش زبان فارسی به خارجی زبان‌ها، همکاری‌های علمی-آموزشی و آموزش دیپلماتیک در دانشکده برگزار می‌شود.

دکتر مرتضی دامن‌پاک جامی با موضوع: "نقش ساختار و کارگزار نظام دیوان‌سالاری در پیشبرد اهداف دیپلماسی اقتصادی ج.ا.ا." به دیپلماسی اقتصادی در دنیا و به ویژه بعد از جنگ سرد و فرایند جهانی شدن و الویت یافتن اقتصاد در سیاست خارجی و حوزه‌های عملی آن پرداخت و اظهار داشت: طی این دوران، در حوزه نظری شاهد تحول و حرکت از ادبیات واقع‌گرایانه سیاسی-امنیتی به سوی سیاست‌های سطح پایین و اقتصادی بوده‌ایم. ادبیات نئولیبرال توجه ویژه‌ای به دیپلماسی اقتصادی دارد و تحول در این حوزه شامل توجه به دیپلماسی اقتصادی و همچنین تحول در کارگزاری آن است، به این سبب که ساختار سنتی نمی‌توانست به این انتظارات پاسخ بدهد و انتظار از دستگاه سیاست خارجی در این حوزه افزایش یافته است. ما شاهد ظهور سه دسته از کارگزاران سیاسی در حوزه اقتصاد بوده‌ایم: شامل دیپلمات‌های اقتصادی تاجرمنش،

دیپلمات‌های کارمندمنش و دیپلمات‌های کل‌گرا و جنرال. توجه جمهوری اسلامی ایران به دیپلماسی اقتصادی شامل دوره‌های زیر بوده است: توجه ویژه سیاست به اقتصاد، مخصوصاً در دوران پس از جنگ، دولت سازندگی (تنش‌زدایی و حرکت به سمت توسعه و رفاه اقتصادی)، دولت دوم اصلاحات، دولت‌های نهم و دهم (تحریم‌ها و دور زدن تحریم‌ها و ضرورت توازن بین روابط اقتصادی و سیاسی)، دولت دوم دکتر روحانی (محور سیاست خارجی)، دولت دوازدهم، دیپلماسی اقتصادی به ویژه بعد از جنگ موضوعی مهم است و ما باید بیش از پیش خودمان را در این زمینه تغییر بدهیم.

آقای کاظم شریف‌کاظمی ریاست اداره اسناد، مقاله خود را با عنوان: "اسناد آرشیو تاریخ دیپلماسی در پیشبرد اهداف سیاست خارجی ج.ا.ا." ارائه داد و گفت: آرشیوها و اسناد، جزئی از هویت ملی است و اسناد خارجی ویژگی بیشتری دارد و با استفاده از آن در حوزه تمدنی مشترک می‌توانیم رمزگشایی کنیم و با مطالعه اسناد، شناخت و آگاهی حاصل می‌شود. در باره آسیب‌ها و دشواری‌های حفظ اسناد تاریخی می‌توان به روند تغییر سلسله‌ها و از بین بردن اسناد سلسله‌های گذشته اشاره کرد. عملکرد اسنادی وزارت متبوع در راستای همگرایی با کشورهای غیرمحارب و دوست در موضوعاتی از قبیل ثبت آثار مشترک با همسایگان، جمع‌آوری و انتشار نقشه‌های دوره قاجار، همکاری‌های اسنادی با کشورهای همسایه و جمع‌آوری و انتشار نامه‌های متبادله میان سران، انجام شده یا در حال انجام است. یکی از ویژگی‌های اسناد موجود در وزارت امور خارجه این است که این اسناد برای حوزه‌های مختلف از جمله تجارت، پزشکی و حقوق کودک قابل استفاده است و به همین سبب، شمار قابل توجهی از پژوهشگران برای استفاده از اسناد یاد شده در تحقیقات خود پیوسته به مرکز اسناد و آرشیو وزارت امور خارجه مراجعه می‌کنند.

دو پنل بعد از ظهر به موضوع: "کارگزاران و ساختمان‌های وزارت امور خارجه" اختصاص داشت. نخستین سخنران پنل سوم، دکتر عبدالرسول خیراندیش، استاد دانشگاه شیراز سخنرانی خود را در موضوع: "چالش‌ها و فرصت‌های پیش‌روی کارگزاری وزارت امور خارجه در بوشهر در دوران قاجاریه و اهمیت این بندر در رفت‌وآمد هیأت‌های دیپلماتیک" ارائه کرد: بوشهر ۱۰ نمایندگی دیپلماتیک مستقر و حدود ۱۰

نمایندگی اقتصادی و تجاری داشت و بنابراین، بالاترین حجم ترافیک امور دیپلماتیک بعد از تهران متعلق به این بندر بود و حتی حجم امور دیپلماتیک آن از تبریز ولیعهدنشین بیشتر بود. طبیعتاً، این مسأله مدیریت و تدبیر صحیحی را در تنظیم روابط اقتضاء می‌کرد، اما در اغلب موارد، کارکنان این کارگزاری در امور تشریفاتی و استقبال از سفرا و نمایندگان سیاسی دچار مشکل می‌شدند. وی همچنین اشاره کرد که مسأله "دریا" و موضوعات مرتبط با آن مسأله‌ای مهم و قابل بررسی در دیپلماسی است و شایسته است که در پژوهش‌ها مورد توجه قرار گیرد. وی در پایان سخنرانی خود، چند پرسش در خصوص کارکردها و وظایف دستگاه وزارت امور خارجه در طول تاریخ مطرح کرد: چرا وزارت امور خارجه نتوانسته است در طول دو قرن ابزارهای شاخص خود را داشته باشد؟ از آنجا که یکی از ابزارهای مهم دیپلماسی در هر کشور، آرمان ملی آن کشور است، چرا آرمان ملی منسجم و واحدی در سطح طبقات مختلف جامعه ساخته نشده است؟ همواره گفته می‌شود که سیاست داخلی اصولی و صحیح موجب ارتقاء و رشد سیاست خارجی خواهد شد؛ به عبارت دیگر، وضعیت داخلی بر قدرت خارجی هر کشور مؤثر است، اما هیچ‌گاه مشخص نشده است که دقیقاً چگونه وضعیتی در داخل موجب افزایش قدرت خارجی می‌شود؟

سپس دکتر حسن حضرتی، استاد دانشگاه تهران در باب فعالیت‌های میرزا محسن خان معین‌الملک، سفیرکبیر ایران در عثمانی سخن گفت. وی این پژوهش را در چارچوب طرح پژوهشی خود در خصوص "ایرانیان حاضر در استانبول" آماده کرده بود. معین‌الملک حدود ۲۰ سال سفیرکبیر ایران در استانبول بود و در طول این مدت، برای حلّ و فصل منازعات مرزی، گسترش روابط اقتصادی و تجاری ایران و عثمانی و بهبود وضعیت ایرانیان مقیم عثمانی کوشش کرد. وی در تأسیس مدرسه ایرانیان در استانبول و راه‌اندازی نشریه/ختر نیز مشارکت داشت و همچنین روابط حسنه او با مشروطه‌طلبان عثمانی نیز مشهور است.

سخنران بعدی، دکتر زهرا علیزاده بیرجندی، عضو هیأت علمی دانشگاه بیرجند، با تمرکز بر مجموعه مکاتبات و نامه‌های باقی‌مانده از امیرکبیر، مقاله خود را به موضوع "رعایت اصول دیپلماسی مکاتباتی در مجموعه مکاتبات" ارائه داد. وی دیپلماسی

مکاتبه‌ای امیرکبیر را «سهل و ممتنع» خواند و اشاره کرد که اصول حاکم بر مکاتبات وی با سیاستمداران خارجی عبارت است از: مسائل هویتی، منافع ملی و موازنه منفی. وی به شباهت‌های موجود میان مکاتبات امیرکبیر و منشآت قائم‌مقام پرداخت و به چند نمونه از نامه‌های او مربوط به کمیسیون ارزنه‌الروم اشاره کرده، چگونگی رعایت اصول دیپلماسی را در این نامه‌ها نشان داد.

سپس دکتر الهام ملک‌زاده، عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم انسانی به "نقش فیروزمیرزا نصرت‌الدوله در بزنگاه‌های سیاست خارجی ایران و به ویژه در زمینه اعاده حقوق ایران در کنفرانس صلح ورسای پس از پایان جنگ جهانی اول" پرداخت: برای درک درست از فعالیت‌های فیروزمیرزا، باید روایت‌های صرفاً مثبت یا صرفاً منفی از وی را کنار گذاشت. فیروزمیرزا با تقدیم لایحه‌های دقیقی در خصوص حقوق از دست رفته ایران در جریان جنگ جهانی اول توانست مانع از دست رفتن مرزهای غربی و بروز جدایی‌طلبی در این مرزها شود.

در انتهای پنل سوم، آقای رضا آذری شهرضایی گزارشی مبسوط از اقدامات و فعالیت‌های مؤیدحضور در موصل در زمینه کوشش برای احیای حقوق سرزمینی ایران در مرزهای غربی به دست داد. پس از جنگ جهانی اول و تغییر وضعیت قدرت‌های بزرگ مانند روسیه و عثمانی، فرصتی برای ایران فراهم شد تا حقوق از دست رفته خود را احیاء کند. مؤیدحضور یکی از دیپلمات‌های ایرانی بود که با حضور در موصل توانست از این فرصت به منظور اصلاح خطوط مرزی در غرب ایران بهره ببرد. وی از طریق مذاکره با سران محلی در آن مناطق توانست نفوذ ایران را افزایش دهد و مانع جدایی‌طلبی گردد.

آخرین پنل مراسم به موضوع "بناها و ساختمان‌های وزارت امور خارجه" اختصاص یافته بود. در ابتدا، خانم بهاره زرگری نتایج پژوهش مشترک خود با خانم فریده فرزی را در مورد "تأثیر مدرنیزاسیون بر معماری بنای وزارت خارجه و اداره تذکره" ارائه داد. وی همچنین اطلاعاتی در زمینه روند صدور تذکره برای افراد در ابتدای کار تأسیس وزارت امور خارجه به دست داد.

آنگاه خانم فاطمه سهیلی به طرح مطالب خود در مورد "تعاملات میان وزارت امور خارجه و مجلس شورای ملی در دوره اول مجلس" پرداخت و فراز و نشیب‌های موجود در رابطه میان این دو نهاد را بررسی کرد. با تشکیل مجلس، وزیر امور خارجه ملزم بود در برابر نمایندگان ملت پاسخگو باشد و همین امر موجب تنش‌هایی در روابط دو نهاد می‌شد. وی به نمونه‌ای از این تنش‌ها در رابطه ایران و عثمانی و اقدامات درویش پاشا اشاره کرد. البته رابطه دو کشور، شاهد همکاری‌هایی نیز بود و یکی از بارزترین نمونه‌های آن، حضور ممتاز السلطنه در کنفرانس جهانی صلیب سرخ و اقدامات درخشان و برجسته او در این کنفرانس است. ممتاز السلطنه در سال ۱۹۰۶م. برای شرکت در این کنفرانس به ژنو رفت و در غیاب نماینده عثمانی، وی تنها نماینده کشوری اسلامی در این کنفرانس بود. در حالی که در موقعیت برگزاری این کنفرانس، فضای عمومی رقابتی و گرفتار گروه‌بندی کشورها علیه یکدیگر در آستانه جنگ جهانی اول بود، ممتاز السلطنه از موضع نماینده غایب دولت عثمانی در خصوص تعیین نشان پرچم صلیب سرخ دفاع کرد و عملاً نشان داد که بر خلاف فضای رقابتی و تخاصمی موجود، کشورهای اسلامی از مواضع یکدیگر حمایت می‌کنند.

پس از آن، خانم هدیه زندیه گزارشی از پژوهش خود در خصوص "سیر تاریخی شکل‌گیری نمایندگی‌های سیاسی ایران در روسیه" ارائه داد و گفت: نخستین سفارت ایران در سن‌پترزبورگ در سال ۱۲۳۰ش. تأسیس شد و پس از آن، تأسیس نمایندگی‌های سیاسی در روسیه ادامه یافت. بعد از انقلاب ۱۹۱۷م. در روسیه نیز روابط مستقل دولت‌های ایرانی با منطقه قفقاز شکل گرفت. وجود اینگونه نمایندگی‌ها حاکی از روابط قابل توجه ایران و روسیه در زمینه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی و فرهنگی است.

آخرین سخنران، دکتر علی کالی‌راد عضو هیأت علمی دانشگاه تهران، گزارشی از پژوهش مفصل خود را در مورد "فعالیت‌های کنسولگری ایران در ولادی قفقاز" ارائه داد و بیان کرد که: حضور شمار قابل توجهی از ایرانیان در منطقه قفقاز و ضرورت رسیدگی به مسائل آنها و نیز صیانت از حقوق ایران در برابر روسیه، تأسیس کنسولگری در ولادی قفقاز را ایجاب می‌کرد. این کنسولگری در اواخر قرن ۱۹ میلادی شکل گرفت و در طول دوران استقرار، فعالیت‌هایی مهم از جمله حفاظت از جان ایرانیان در جریان آشوب‌ها و

جنگ‌های داخلی قفقاز انجام داد. وی همچنین به فعالیت‌های درخشان داودخان نصرت‌الوزاره در طول دوران تصدی‌گری خود در این کنسولگری اشاره کرد. در مراسم اختتامیه، دکتر سجادیپور ضمن ارزیابی مثبت از برگزاری چنین رویدادهایی، از مشارکت‌کنندگان به سبب کوشش در زمینه گسترش ادبیات در این حوزه تشکر کرد و در ضمن چند گزاره، به جمع‌بندی مطالب مطرح شده پرداخت: کارگزار و فرد در سیاست خارجی بسیار مهم است و نقشی کلیدی دارد و باید نظام شناختی او تحقیق و بررسی شود. از سوی دیگر، ساختار و نهاد نیز دارای ارزش و اهمیت است. ساختار وزارت امور خارجه در کشور ما ساختاری ریشه‌دار است که سیر تحولات قانونی، اداری، سیاسی و حتی ساختمانی خاص خود را دارد. وی در پایان اظهار داشت که نه نهاد و نه کارگزار هیچ‌یک در خلأ فعالیت نمی‌کنند؛ بلکه قدرت و فضای سیاسی داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی بر کار آنان و نتایج اقدامات آنان مؤثر است. پژوهش جامع در خصوص تاریخ روابط خارجی و تاریخ وزارت امور خارجه باید هر سه عامل را در نظر گیرد.

ملاحظات:

۱. این کنفرانس با استقبال گسترده از سوی استادان و پژوهشگران تاریخ و علوم سیاسی مواجه شد و در نتیجه، مقالات بسیاری دریافت گردید. سخنرانی‌های کنفرانس نیز همگی حاوی نتایج جدیدترین پژوهش‌ها در خصوص موضوعات مهم تاریخ وزارت امور خارجه و روابط خارجی ایران بودند.
۲. نخستین بار به صورت جامع و گسترده و به طور خاص، به موضوع "تاریخ وزارت امور خارجه" پرداخته شد و استقبال جامعه علمی حاکی از اهمیت و جایگاه آن دارد.
۳. در پایان بخش افتتاحیه، مجموعه مقالات ارائه شده در کنفرانس اول در سال گذشته در دو جلد به همراه گزیده بهترین مقاله‌های درج شده در *فصلنامه تاریخ روابط خارجی* از آغاز انتشار تاکنون، با ترتیب تاریخی در ۱۰ مجلد رونمایی شد.

وزارت امور خارجه
دومین کنفرانس تاریخ روابط خارجی

وزارت امور خارجه
دومین کنفرانس تاریخ روابط خارجی